

RECENZE**Helmut Willke: Systemtheorie**

3 Auflage. Stuttgart, New York, Fischer 1991, 312 s.

Již třetí vydání práce svědčí o jejím ohlasu, o zájmu studentů a sociologické veřejnosti o tuto publikaci. Autor rozvrhl práci do šesti kapitol. Před vlastním obsahem jsou uvedeny předmluvy k prvnímu, druhému a třetímu vydání. V první kapitole s názvem Proč teorie systému? autor analyzuje vývojové kroky teorie sociálních systémů a náklady systémově teoretického myšlení. Středem zájmu druhé kapitoly nazvané Svět jako problém jsou problémy komplexnosti, kontingence a konfliktu. Kapitola třetí se jmenuje Smysl jako pořádací forma světa. Autor zde rozzebírá problémy hranic systému a vztahy systému a jeho prostředí, uvažuje o smyslu termínu hranice v souvislosti s kategorií autopoiesis a autonomie. Ve čtvrté kapitole, která je nejrozsáhlejší, přistupuje autor k sociálním systémům v evoluční perspektivě od kvazi-systému k systému. Pak analyzuje různé druhy komplexnosti systému, věcnou, sociální, časovou, operativní, dále pak vědomí, reflexi a intersubjektivitu, kognitivní komplexnost a kapitolu uzavírá otázkou: Na cestě k vědecké společnosti? Kapitola pátá s názvem Teorie systému a teorie jednání: k problému vztahu částí a celku, je věnována rozboru pozorování, popisu a rozumění a je uzavřena problémem systém jako aktér. Poslední kapitola je orientována na zvláště závažnou problematiku řízení vysoce komplexních sociálních systémů. Jde zde především o funkční způsoby symbolicky zobecněných řídicích médií, problémy integrace a řízení. Na závěr práce je uveden přehledový

slovník nejdůležitějších kategorií a pojmů používaných v současné teorii systémů. Rozsáhlý je seznam použité a citované literatury. Literatura zahrnuje práce Parsonsovy, velký seznam prací N. Luhmanna, nejproduktivnějšího autora teorie systému, který je kolegou H. Willkeho na fakultě sociologie univerzity v Bielefeldu. Uvedeny jsou i práce o teorii systému, které vycházejí z biologie, kybernetiky i obecné teorie systému. Z dalších renomovaných autorů jsou zastoupeni W. Buckley, J. Coleman, A. Etzioni, R. Münch, U. Schimank, K. Thaden aj.

V předmluvě k poslednímu, tj. třetímu vydání práce uvádí H. Willke svou myšlenku, že „bez přehánění lze říci, že teoretický diskurs a rozvíjení teorie v sociologii bylo formováno v posledním desetiletí systémově teoretickým paradigma-tem. Žádná jiná orientace nebyla s to rozvíjet teoretické orientace s takovou dynamikou jako právě teorie systému“. Za hlavní cíl své práce a teorie systému vůbec považuje Willke otevření nových pohledů a přístupů. Sám pak uvádí, že jeho práce v návaznosti na T. Parsonse, N. Luhmanna, Buckleye a další zavádí pojmy jako smysl, komplexnost a kontingence.

V úvodu své práce pak Willke uvádí své názory na význam teorie systému pro sociologii. Poskytuje podle něho sociologii odborně specifickou univerzálnost a univerzálnost interdisciplinární. Spojuje sociologii s přírodními vědami, medicínou, psychologii a vědou o podniku. Velké možnosti poskytuje teorie systému i přírodním vě-

dám, které se samy octly před problémem komplexnosti systému, které analyzují. Tu podle autora a proti očekávání nedochází obvykle k napodobování přírodních věd sociálními, ale právě k procesu opačnému. Vědeckost každé vědy, tj. i věd přírodních, je třeba měřit tím, jak dalece jsou schopny brát vážně komplexnost svých daných oblastí předmětů a rozvíjet kontrolovatelné postupy pro zpracování výsledků svého kladení otázek.

Při sledování vývojových kroků teorie sociálních systémů podává Willke klasifikaci několika základních přístupů k problematice systému. Uvádí strukturálně funkcionální teorie s hlavním představitelem Parsonsem. Vytýká mu předřazování pojmu struktury pojmu funkce a pojetí struktury jako danosti včetně toho, že nejsou dotazovány funkce. Přiznává však Parsonsovi, že svou teorii rozvíjel a měnil. Druhý přístup nazývá Willke funkcionálním; ten umožňuje za změněných podmínek měnit struktury. Třetí pojetí je funkcionálně strukturální. Tato teorie nutně zahrnuje relaci systém–prostředí, zvyšuje analytickou kapacitu systémové teorie zcela podstatně také zavedením kategorie smyslu do pojmu systému. Další přístup autor charakterizuje jako funkcionálně genetický, vyznačující se zájmem o procesy, především o procesy vnitřní. Poslední pojetí takzvaných sebereferečních systémů autor spojuje s Luhmannem.

V první kapitole Willke rozvádí pojmy, které většinou do teorie systému vnesl Luhmann. Willke uznává, že teorie systému v současné podobě je náročná, zahrnuje řadu nových neobvyklých pojmů. Je to zejména pojem komplexnosti systému a růst této komplexnosti. Podtrhuje závažný fakt, že jistým způsobem staví analýza komplexních systémů prostředky systémové teorie na hlavu tradiční metody a zákonitosti vědy. Generativní, tj. sebereproduktivní systémy se nezakládají na spolehlivosti, preciznosti svých prvků, nýbrž na jejich nespolehlivosti a nepřesnosti. Organizačním principem vysoce komplexních systémů není pořádek (řád), nýbrž kombinace nepořádku. Autopoetické (sebereproduktivní) systémy se nezakládají na pravděpodobném, nýbrž na stabilitě nepravděpodobného. Pojem komplexnosti je ve Willkeho pojetí ústředním pojmem novější sy-

stémové teorie. V další analýze pak Willke vyslovuje myšlenku, že Luhmann se přímo pokouší uchopit v pojmu komplexnosti souvislost selektivity, kontingence a sebeurčení systému. Pojem kontingence a dokonce dvojí zavádí do teorie systému Parsons. Luhmann ji přejímá a dává výrazné místo v pojetí systému. Kontingence se vztahuje k alternativám jednání, jež jsou v určité situaci systému k dispozici. Označuje míru stupňů svobody řízení chování, pokud se nějaký systém může chovat tak, jak se chová, ale také naopak úplně jinak. I zavedení pojmu konflikt do systému znamená, že čím je systém komplexnější, tím větší možnost voleb v sobě zahrnuje. Tím je však také konfliktnější. Zde je značný posun od Parsonsova pojetí, který měl se svým pojetím rovnováhy systému, stálosti struktury a cílovým pojetím funkcí velké potíže s kategorií konfliktu.

Ve třetí kapitole Willke v návaznosti na Luhmanna akcentuje zásadní radikální obrat, který znamená zařazení původně duchovědní kategorie smysl (Sinn) do systému. Smysl je chápán z hlediska významu pro systém jako pořádací forma světa. S tím souvisí pojem hranice systému a vztah vnitřního a vnějšího. Willkeho zásadní pojetí ve shodě s Luhmannovým přístupem zdůrazňuje akcent na vnitřní seberefereční vlastnosti systému. Zařazení pojmu autopoiesis do teorie systémů převzaté od Varely a Maturany tuto tendenci ještě posiluje. Systém je autopoeitický čili sebereproduktivní. Autopoetické systémy jsou operativně uzavřené systémy, které se ve své základní cirkularitě reprodukují tím, že systém reprodukuje prvky, z nichž sestává, s pomocí prvků, z nichž se skládá. Autopoetické systémy mají svou vnitřní strukturální determinovanost. S pojmem autopoiesis úzce souvisí pojem autonomie a pojem emergence. Autonomie systému je nejobecnější formou seberefereční uzavřenosti a autopoiesis jejím speciálním případem, který je dán jen tehdy, když se prvky systému reprodukují z prvků systému v nejpřísnějším smyslu. Pojem emergence označuje ony vlastnosti nějakého systému, které nejsou vysvětlitelné z vlastností svých prvků, které jsou tedy nové a charakteristické jen a teprve pro rovinu daného systému. Tyto vlastnosti se však nemají

přičítat samotným prvkům, nýbrž určitým selektivním spojením prvků v kontextu daného systému.

Ve čtvrté kapitole Willke analyzuje sociální systémy z hlediska jejich vývoje od kvazi-systému až po systém v pravém slova smyslu. Velkou pozornost věnuje pojmu komplexnosti, kdy rozlišuje věcnou, sociální, časovou, operativní a kognitivní komplexnost systému. V téže kapitole ještě rozebírá pojem vědomí, reflexe a intersubjektivitu. K problematice, kterou Willke formuluje na konci čtvrté kapitoly, tj. k otázce možné cesty k vědecké společnosti, se vyslovuje takto: „Na cestě k vědecké společnosti je žádoucí vědecky reflektované vědění ve všech oblastech, ne panství moudrých je problémem, nýbrž moudré panství“ (s. 88). Ještě v téže kapitole, v jejím závěru si připravuje autor řešení problému, který je hlavním námětem páté kapitoly. Jde o vztah teorie systému a teorie jednání.

V páté kapitole pak řeší souvislosti hlavního problému kapitoly s kategoriemi pozorování, popisu a rozumění. Cenné a dosti neobvyklé je řešení otázky, zda jednají lidé, nebo zda mohou jednat i systémy. V páté kapitole jsou rovněž přístupy, které naznačují hlavní problémy poslední kapitoly, která je vysloveně velmi originální, i když základní termín jako symbolická zobecněná média jsou již obsažena u T. Parsonse. Pojem symbolická zobecněná média řízení se nevztahují k běžně chápaným prostředkům hromadné komunikace. Jde o taková média jako trh, jazyk, peníze, moc a vědění. Z pojetí N. Luhmanna jsou zařazeny i víra, láska a důvěra. Za základní model všech vyšších zobecněných řídicích médií je považován jazyk, protože vykazuje podstatné funkční principy řídicího média. Na úrovni individuálních aktérů fungují média jako speciální jazyky, které modelují a řídí určité specializované druhy komunikace. Zajímavé je tvrzení Willkeho, že řízení společností právem je stále více problematické a neefektivní.

Recenzovaná práce má ještě mnoho cenných a podnětných částí a pasáží. Je doslova nabita myšlenkami, podněty, neobvyklými a u nás málo známými přístupy. V této souvislosti se jistě nabízí myšlenka, jak užitečné by bylo přeložit tuto práci do češtiny a využít ji ve výuce. Willkeho

práce má řadu předností. Je velmi dobře napsaná, s pedagogickým přístupem zkušeného vysokoškolského učitele. Je moderní. Ve srovnání se svými zdroji, například s koncepcí T. Parsonse, obsahuje mnoho nových pojmů, podnětů a myšlenek, které jsou mnohdy překvapující. Zvláštním rysem publikace je spojování některých základních teorií obecné teorie systému, které mají svůj původ v biologii, kybernetice a ve scientistickém zaměření s kategoriemi a pojmy, které pocházejí spíše z tradice duchovnědní. Je to podmíněno také tím, že jeden z hlavních autorů obecné teorie systémů N. Luhmann, který vycházel z Parsonse a ze scientistického pojetí, sám zavedl do teorie systémů dříve opomíjené kategorie a pojmy. Stačí jen pro přehlednost uvést kategorii kontingence, která z původní Parsonsovy interpretace u Luhmanna zdůrazňuje neurčitost, neuspořádanost a nahodilost systémů v přírodě a zvláště ve společnosti (psychický a sociální systém). Také kategorie emergence, smyslu, sebereferece a autopoiesis (sebeprodukce) systému, konfliktu, reflexe, sebetematizace jsou podnětné a hlubší než kategorie rovnováhy, strukturální stability a pevných hranic vnitřního systému vůči prostředí (Umwelt). Zvláště závažné místo zaujímá původně Parsonsova koncepce symbolických zobecněných řídicích médií, k nimž patří jazyk, peníze, moc a u Luhmanna také vědění, víra, láska a důvěra.

Cenné jsou autorovy úvahy o podstatně změněné souvislosti a významnosti přírodovědeckých metod a o sociologickém zaměření některých základních pojmů teorie systému. Willke vůbec spojuje teorii systému se sociologií a jejími možnostmi a přínosy. S tím úzce souvisí Willkeho přesvědčení, že sociálně tvoří samostatnou oblast reality, emergentní řád, který se nedá redukovat na znaky biologického a psychického systému. Až paradoxně zní Willkeho pojetí, že známé a přijímané výroky, podle nichž je celek více než souhrn svých částí, mohou být také doplněny tezí, že nový vyšší celek vzniká z částí, které jsou mnohdy víc než tento celek.

Willkeho práce může skutečně mnoho říci každému, kdo je ochoten seznámit se s náročným a pojmově bohatým obsahem moderní teorie systému. Lze doporučit nejen těm, kdo budou hle-

dat přehlednost a uspořádanost problematiky, ale především těm, kdo chápou, že moderní systematická teorie dosáhla od svých počátků z padesátých let dnešní velmi propracované a hluboké

podoby, která vyžaduje všestrannou pozornost a také vynaložení úsilí k jejímu zvládnutí.

Eduard Urbánek

**Ralf Dahrendorf:
The Modern Social Conflict**

An essay on the politics of liberty. Weidenfeld et Nicolson, New York 1988, s. 219

Práce předního německého sociologa R. Dahrendorfa je na záložce amerického vydání uvedena jako dílo autora, který napsal osmadvacet prací. Je to autor, který je znám mezi sociology téměř na celém světě. Jeho rané práce *Homo sociologicus* a *Die Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft* se setkaly v naší zemi s ohlasem již v polovině šedesátých let. Málokterému sociologovi se dostalo tak zjevného a výrazného ocenění jeho díla jako Dahrendorfovi v Británii. Byl několik let vedoucím oddělení na známé London School of Economics a později byl poctěn pozváním do Oxfordu, kde je v posledních letech děkanem.

Dahrendorf psal rovněž o sociologii podniku, o sociální revoluci, sociální nerovnosti a také kriticky o T. Parsonsovi. Jeho trvalým a opakovaným zájmem je sociologie konfliktu. Recenzovaná práce je pokračováním jeho klasické práce z padesátých let, ovšem v kontextu jeho mnohaletých zkušeností a také nových jevů a problémů, které vyvstaly v posledních desetiletích ve světě.

Dahrendorf rozebírá a analyzuje v předmluvě a v osmi kapitolách velké množství závažných problémů. V jeho práci však lze najít jednotící hlavní téma. Jde o rozdíl a rozpor mezi důrazem na výrobu a spotřebu a na rozvíjení a rozšiřování občanských práv. K tomuto hlavnímu dilematu moderní doby Dahrendorf připojuje další souvislosti a problémy. Je to jeho pojetí konfliktu, především moderního, tříd a sociální nerovnosti včetně otázky svobody. Zde je pro Dahrendorfa typická myšlenka, že žít s konfliktem, znamená žít ve svobodě. Proto je nutné analyzovat moderní současný konflikt, jeho podoby i projevy. Třídy a vrstvy jsou však jiné než v padesátých letech. I nadále jsou spjaty s existencí moci, ne vlastnictví. Nové jsou jeho teze o formování třídy

většiny a kontrastní třídy, kterou Dahrendorf nazývá v angličtině *underclass*.

Dahrendorf prezentuje svou novou knihu o moderním konfliktu jako knihu myšlenek a analýzy. V předmluvě hodnotí autor poslední čtvrtinu 20. století jako hledání inovací, změn, je to podle něho čas J. Schumpetera a ne J. Keynesa. Svoboda potřebuje podle Dahrendorfa změnu, inovaci a smysl pro podnikání; rigidita, stagnace a skleróza jsou nepřáteli svobody.

Dahrendorf zaznamenává i jevy, které ho znepokojují. Z pěti miliard lidí na zeměkouli jedna miliarda žije na cestě ke světu zvýšených životních šancí, jedna miliarda žije na pokraji existence a tři miliardy mohou snad doufat, že při nejlepším přežijí ve svém tradičním cyklu chudoby. Nezaměstnanost dosahuje v některých zemích až 10 % a přitom je značná část nezaměstnaných bez práce stále delší dobu. V souvislosti s uvedenými problémy autor charakterizuje v předmluvě svou knihu jako pokus rozumět silám, jež působí v moderní společnosti, a chce definovat naději pro budoucnost. Sleduje moderní sociální konflikt po dvě století, je přesvědčen, že třídní konflikt je potenciálem pro pokrok (jak to tvrdil již před třiceti lety). S tím souvisí i myšlenka institucionalizace či domestikace konfliktu. Revoluce jako klamné řešení konfliktu, musí být nahrazena hledáním cest pro strategii změny. Podrobnější analýza revoluce a její povahy (je to melancholický moment historie) je uvedena v první kapitole jako kritika Marxovy koncepce revoluce. Je to krásná teorie, ale nepotřebná. Jako spojenec slouží Dahrendorfovi K. Popper se svým pojetím historicismu a jeho základních vad. Svobodná je ta společnost, která nabízí šance, ale nevnucuje způsob jejich užití.

V kapitole druhé je uvedena klíčová proble-